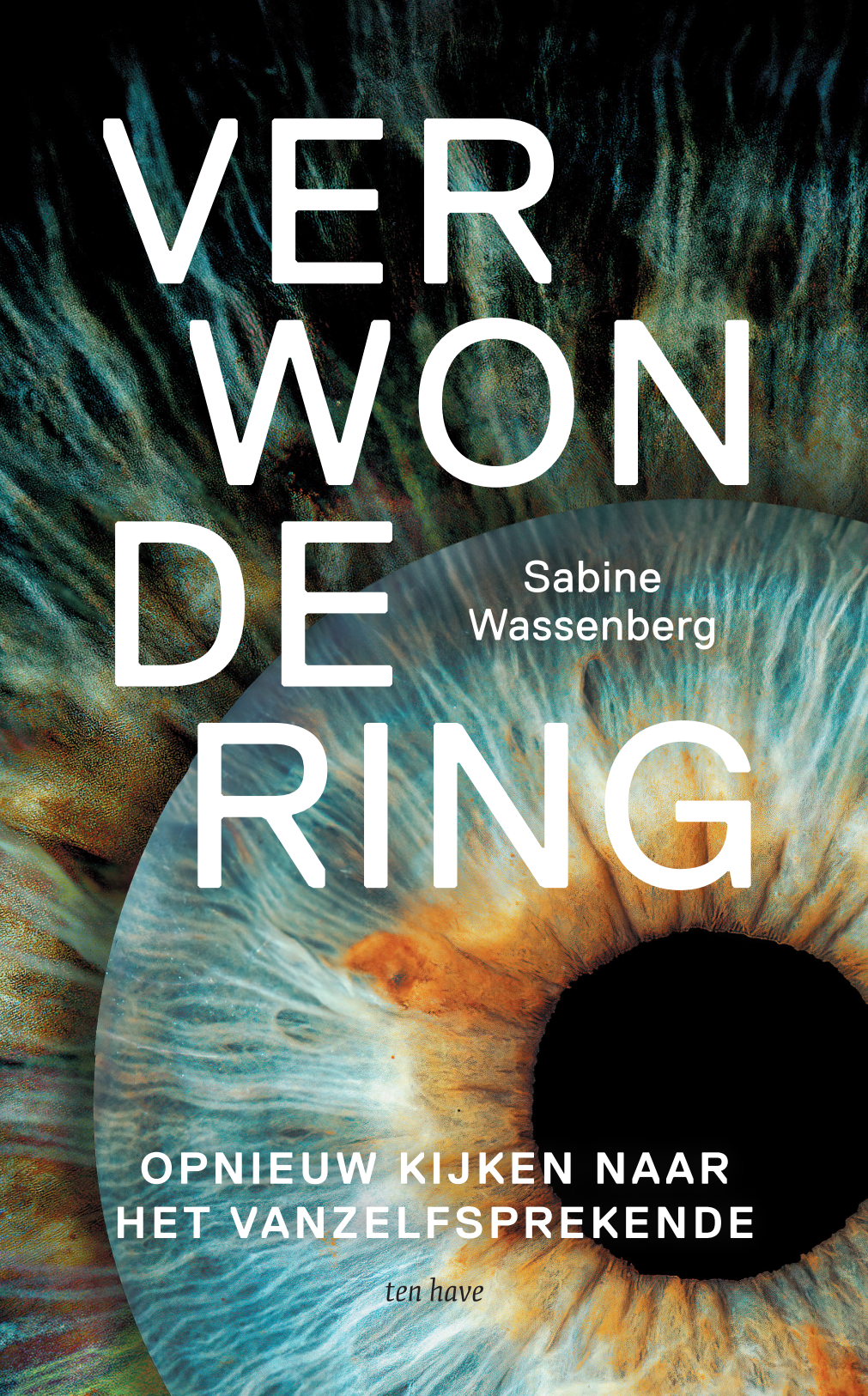

VER WON DE RING

Sabine
Wassenberg

OPNIEUW KIJKEN NAAR
HET VANZELFSPREKENDE

ten have

INHOUD

Voorwoord	9
1. Verlangen naar wijsheid	17
2. Ik denk	41
3. In een lichaam	68
4. Het niets	86
5. Ik ben	96
6. Voorbij de waan van de dag	126
7. Méér betekenis	163
8. Verwondering als levenskunst	194
Nawoord	209
Dankwoord	215
Appendix	219
Begrippenlijst	221
Bibliografie	225
Noten	227

VERLANGEN NAAR WIJSHEID

In het laatste jaar van de middelbare school logeerden alle zes-deklassers in een Limburgs klooster ter gelegenheid van een werkweek. Op het rooster stond een les filosofie, gegeven door de wiskundeleraar, meneer De Jong. Ik had nog nooit van filosofie gehoord. In een stoffige houten zolderkamer zaten wij slaperig rond een grote tafel. We lazen een tekst over solipsisme, het idee dat jij de enige bent die bestaat. *Solus ipse*, alleen zelf. Misschien heb jij wel de hele wereld, en alle mensen, verhalen en gebeurtenissen, zelf verzonnen. Misschien bestaat alleen jouw brein... Bij deze gedachte ging ik helemaal aan. Dit kon toch niet waar zijn? Met passie verdedigde ik onze gedeelde realiteit en het bestaan van ons allemaal, dat kon toch zeker niet een verzinsel van slechts één geest zijn? Waar sloeg dit op?

Ik voerde het hoogste woord en tot mijn verbazing merkte ik dat het de andere leerlingen niet bijster veel kon schelen. Juist omdat het mij wél boeide wat de aard van de werkelijkheid is die we elke dag beleven, ben ik filosofie gaan studeren.

De afgelopen vijftientig jaar ben ik gaan vermoeden wat het is dat mensen aantrekt in de filosofie. Het filosofisch werkgebied bevindt zich daar waar geen sprake is van zekere kennis. Filosofie draait om vragen over de aard van ons bestaan, wat de essentie is van de wereld, hoe wij de werkelijkheid begrijpen en hoe de wereld idealiter ingericht kan worden. De filosofie gaat door waar wetenschap ophoudt, bevraagt de kaders, de concepten en de taal zelf.

Filosofen moeten hun eigen subjectieve, emotionele betrokkenheid loslaten en zich in een thema storten. Het abstracte niveau van de filosofie is zo veel mogelijk vrij van persoonlijke verhalen. Daardoor kan het denken droog lijken, ingewikkeld, soms net zo stoffig als de oude boeken en kantoortjes van professoren, meestal niet direct praktisch toepasbaar, maar toch fascineert filosofie bepaalde mensen mateloos.

Waarom voelen mensen zich ertoe aangetrokken? Waarom nemen mensen een abonnement op *Filosofie Magazine* of luisteren ze naar lezingen van filosofen? Het is, vermoed ik, het bewegen rondom dit niet-zeker-weten dat ze spannend vinden. Ze vinden de onderliggende vragen belangrijk, niet om het praktische nut voor het dagelijks leven, maar omdat de vragen fascinerend zijn en niet met zekere kennis te beantwoorden. Om filosofische thema's hangt een mysterieuze sfeer, die wasemt: alleen wijze mensen kunnen hierover nadenken en iets zinnigs zeggen...

In 1999 begon ik met de studie wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam. Toen ik in het derde jaar een vak Chinese filosofie volgde, kwam ik voor een gesprek op de werkkamer van de docent, wijlen dr. Karel van der Leeuw. Ik herinner me een rom-

melig, rokerig kamertje, met uitzicht op de binnentuin van de Oudemanhuispoort. Er waren geen boekenplanken, Van der Leeuw stapelde boeken gewoon op tot aan het plafond. Hij was het die mij vertelde over filosoferen met kinderen, waarvan hij een van de grondleggers was in Nederland. In een van die pleidooien liet hij het woord verwondering vallen, een woord dat ik toen waarschijnlijk voor het eerst bewust hoorde. Karel van der Leeuw had vaak een guitige, ondeugende en genietende glimlach op zijn gezicht, wat mij deed vermoeden dat hij veel verwondering voelde over het leven.

Na mijn studie ben ik gaan filosoferen met kinderen. Zonder te verwijzen naar ingewikkelde teksten in dikke boeken, reduceerde ik een thema tot een voor kinderen behapbare filosofische vraag. Daarop kreeg ik reacties, antwoorden met argumenten voor en argumenten tegen. Hierop volgden pogingen om te definiëren wat de vraag precies behelsde. Meestal was de ‘waarheid’ na het behandelen van een vraag nog verder uit het zicht geraakt dan toen we begonnen. Vaak ontstond er tijdens de gesprekken twijfel en gaven de kinderen toe dat ze eerst dachten iets te weten, maar dat ze erachter waren gekomen dat er veel meer visies bleken te bestaan dan ze aanvankelijk dachten. Achter ieder antwoord bleken nog veel meer vragen te schuilen. Zo is het. En daarom is filosofie zo fascinerend.

Wat is verwondering?

Ik noem precies dat verwondering. Het moment dat we het even niet meer zeker weten. In de wereld van kinderfilosofie heeft, naast Karel van der Leeuw, filosoof Thecla Rondhuis een belangrijke bijdrage geleverd. Zij deed onderzoek naar filoso-

fisch denken bij kinderen en jongeren. Rondhuis vertelde me dat het voor een docent moeilijk is om te bepalen of je filosofische gesprek in de les succesvol is geweest. Hoe moet je dat meten? Natuurlijk kun je afgaan op de betrokkenheid van leerlingen, zinnige uitspraken tellen. Je kunt kijken of iedereen aan het woord is geweest of hoe rustig iedereen heeft geluisterd naar anderen. Maar, aldus Rondhuis, veel interessanter is het *filosofische gehalte* van het denken van de leerlingen. Wanneer een leerling namelijk zegt ‘eigenlijk is het heel gek’, dan is er iets bijzonders gebeurd op cognitief niveau. De leerling kijkt met filosofische distantie naar een thema, woord of fenomeen. ‘Eigenlijk is het heel gek, juf, dat auto’s kunnen rijden.’ Dat is verwondering.

Onderwijsfilosoof Hester IJsseling zegt hierover: ‘Als filosofieleraar willen we onze leerlingen niet alleen ordelijk leren denken volgens de regels van de argumentatieleer, maar hen ook inleiden in de verwondering over wat zich niet zomaar laat vatten, en die verwondering radicaliseren. Dat wil zeggen, we willen hen niet alleen invoeren in de ambachtelijkheid van het logisch redeneren, maar hen ook meenemen naar de grenzen van het denkbare, hen in de afgrond laten kijken en hen helpen de verwondering radicaal te aanvaarden.’²

Met dit laatste citeerde zij uit het boek *Inleiding tot de verwondering*, van filosoof Cornelis Verhoeven, uit 1967.

Niet alleen bij Verhoeven was verwondering een centraal thema. Meer dan tweeduizend jaar geleden deed het gouden trio uit Griekenland, Socrates, Plato en Aristoteles, gelijksoortige uitspraken over het belang van verwondering. Zij koppelden verwondering aan het ontstaan van de filosofie. Het Griekse woord voor verwondering is *thaumazein* (θαυμάζειν), wat bete-

kent: zich verbazen, ontzag voelen, ontregeld raken door het raadselachtige.

Plato zei al in de vierde eeuw voor Christus: 'Alle wijsbegeerte begint bij verwondering.' Voor Plato is verwondering het uitgangspunt van filosofisch ontwaken. Je merkt dat wat vanzelfsprekend leek, problematisch is. Je ervaart epistemische onzekerheid, wat betekent: je twijfelt over je eigen kennis. Verwondering is een breuk met de *doxa*, de mening, de voorlopige, ongetoetste overtuiging. Je wordt je bewust van je niet-weten.

Plato's leerling Aristoteles schreef vervolgens dat vanwege het ervaren van verwondering de mensen zijn begonnen te filosoferen.³ Men verwondert zich over iets raadselachtigs en wil meer weten. Dat verlangen naar kennis leidt tot wetenschap. Filosofie en wetenschap lagen indertijd dicht bij elkaar. Nog in de vierde eeuw na Christus keek filosoof Hypatia naar de sterren en ontwikkelde ze theorieën over hun banen, iets wat een filosoof nu niet meer doet. Filosofie was indertijd meer een verzamelbegrip. Het was de moeder van alle wetenschappen. In feite streefde je door filosofie naar de waarheid, naar wijsheid, en pas veel later, vanaf de zeventiende eeuw, zijn mensen de afsplitsingen, zoals astronomie, natuurkunde en wiskunde, 'wetenschappen' gaan noemen. Hiervoor viel alles onder de noemer natuurfilosofie.

Volgens deze twee oude Grieken, Plato en Aristoteles, is de volgorde aldus: je moet je verwonderen en als gevolg daarvan ga je nadenken, filosoferen, en kom je tot wijsheid.

Bij Socrates neemt verwondering een positie in die ik in trainingen graag naar voren schuif. Socrates zelf schreef niets. Het meeste wat we van hem weten heeft zijn leerling Plato opge-

schreven. Deze geschriften, waarin Plato ook zijn eigen ideeën verwoordde, laten zien hoe Socrates te werk ging.

Socrates had de bijnaam ‘de horzel’, omdat hij maar bleef doorvragen. Hierdoor werd zijn gesprekspartner gedwongen dieper na te denken en viel vanzelf de vanzelfsprekendheid weg. Zo ontstaat een moment waarop bij de gesprekspartner, die in dogmatische zekerheid begon aan het gesprek, de twijfel toeslaat. Het is een situatie die ik ken van filosofische gesprekken in de klas. Ook hier begin ik met het stellen van een filosofische vraag waar de kinderen, nietsvermoedend en nog zonder enige verwondering, de tanden in zetten. We zijn nieuwsgierig naar de Waarheid, of op zijn minst op zoek naar Wijsheid. Wat ik daarbij uitleg is dat filosoferen niet om feiten draait, maar om visies. Filosofie gaat namelijk om het beantwoorden van een speciaal soort vragen die niet te beantwoorden zijn met feiten. Deze filosofische vragen zetten je denken op scherp en dagen je uit om de concepten te onderzoeken die een rol spelen bij het thema dat je bevraagt. Zo kun je de vraag bespreken: ‘Kunnen dieren denken?’ Dan kom je uit bij het concept ‘denken’. Wat is dat? Het definiëren van een concept roept veel discussie op. Daarnaast heb je ook nog de kwestie over welke dieren je het hebt. Kunnen weekdieretjes net zo denken als poezen of olifanten? Waar ligt de grens?

En daar gebeurt het. Op een gegeven moment geven kinderen toe, net als de gesprekspartners van Socrates, dat ze net nog dachten dat ze het wisten, maar dat ze het nu niet meer weten. Filosoferen leidt je al gauw naar de grenzen van het menselijk verstand. Een meisje in de klas zei ooit: ‘Bij filosofie volg je allemaal zijweggetjes en uiteindelijk kom je bij een zwart gat.’

Die toestand van het niet-weten werd door Socrates de *aporia* genoemd. Vanaf dat moment begint volgens hem het eigenlijke

filosoferen, het echte streven naar wijsheid. Je hoeft niet per se verwonderd in het gesprek te stappen, maar dankzij de vele vragen die in een filosofisch gesprek plaatsvinden, ontstaat er een cognitieve verwarring waardoor men over kan gaan op verwondering. Dan pas ben je op de goede weg. Volgens Plato zei zijn leermeester Socrates: 'Wijsheid begint met verwondering.'⁴

Het moment van verwondering dat ontstaat zónder filosofisch gesprek (zoals bij Aristoteles en Plato), en de verwondering die tijdens zo'n gesprek ontstaat (zoals bij Socrates), beschouw ik als hetzelfde: het moment dat een vanzelfsprekendheid niet meer vanzelf spreekt. De blik is verschoven. Wat er gebeurt is dat je de beperking van de taal doorziet. Je weet ineens: het woord 'denken' (bijvoorbeeld) gebruik ik wel, maar wat het precies is kan ik niet in een zin vangen, en dat het denken bestaat is eigenlijk heel gek. Dit kan ook woordeloos gebeuren. Als een gevoel. Bij deze probeer ik er dus wel woorden aan te geven.

De filosofielessen die ik jarenlang gaf, leidden tot vele verwonderingsmomenten – niet alleen bij de leerlingen, ook bij mij ontstonden er steeds meer momentjes van verwondering, die druppelsgewijs een groot vat hebben gevuld. Ik merkte dat verwondering niet een enkel moment is, maar een staat die je je toe-eigent, die je meeneemt je dag in, waardoor er steeds vaker verwondering plaatsvindt. Ik begon er extra aandacht aan te besteden, want ik voelde dat deze momenten van een grotere betekenis waren dan de 'gewone' momenten van een dag. Wanneer zo'n verwonderingsmoment plaatsvond, liet ik het niet door mijn vingers glippen, maar probeerde ik het net iets langer vast te houden. Ik wilde de verwondering markeren, om haar vooral niet te vergeten.

Verwondering is een mentale staat. Het gaat niet om verbazing of verrassing. Het is eerder een lichte vorm van vervreemding, een die ik graag omarm. Het is een bijzonder gevoel. Je ziet de wereld of een deel van de wereld als een wonder, ook al is het heel bekend. Ik geloof dat dit gevoel de moeite waard is om zo veel mogelijk te beleven. Natuurlijk niet honderd procent van de tijd. Maar méér, vaker. Ik wil het niet vergeten. Verwondering is een doel in mijn leven geworden. Het is alsof mijn hersenen, die vaak zo saai en grijs lijken, een barst vertonen waardoor er een glinsterend licht naar binnen kan. De sluier tussen mij en de wereld zoals ik die ken, is eventjes opzijgeschoven. En die bekende wereld blijkt geenszins gewoon, normaal of vanzelfsprekend te zijn, maar ‘eigenlijk heel gek’, bijzonder, soms zelfs ronduit magisch.

Iedere keer als rationele gedachten vastlopen en als mijn wereldbeeld niet precies blijkt te passen op het universum waarin we leven, dan komt het. Dat is waarom filosofische vragen zo goed verwondering kunnen oproepen. Filosofische vragen zijn vragen die binnen ons wereldbeeld niet te beantwoorden zijn. *Wat is een ‘ik’? Wat was er voor het begin? Wat is bewustzijn?* Misschien moeten we onze ogen openen voor andere denkkaders om ons wereldbeeld vorm te geven, kaders die voor onze ratio nog niet voorhanden zijn en onbevattelijk lijken. In dat openen van die ogen, daar gebeurt het. Het conceptuele kader waarmee de wereld geduid wordt begint los te komen. Voor mij voelt dit lekker, er is beweging, er is vrijheid, het biedt ongekende mogelijkheden.

Verwondering raakt aan het gevoel van ontzag. We snappen iets niet. Het is te groot, onbevattelijk. De oerwetenschapper Albert

Einstein kent deze ontzagvolle verwondering voor de natuur en beschreef haar als een ‘kosmisch religieus gevoel’. In zijn woorden: ‘Het individu voelt de futiliteit van menselijke verlangens en doelen, en de sublieme en de prachtige orde die zich toont zowel in de natuur als in de wereld der gedachten. Het individuele bestaan drukt op hem als een soort gevangenis en hij wil het universum ervaren als een enkel betekenisvol geheel.’⁵

Einstein leest een uiting van dit gevoel bijvoorbeeld in de psalmen van David en teksten in de Profeten. Ook het boeddhisme, bij hem bekend via ‘de prachtige geschriften van Schopenhauer’, bevat dit gevoel zeer sterk. Hij noemt religieuze genieën van alle tijden die dit gevoel zouden hebben gekend en niet vasthouden aan een dogma of een menselijk godsbeeld hebben gecreëerd. Dit waren, aldus Einstein, filosoof Democritus, Franciscus van Assisi en Spinoza. Einstein heeft dit kosmische religieuze gevoel zeer hoog zitten. ‘In mijn ogen,’ zegt hij, ‘is het de belangrijkste taak van kunst en wetenschap om dit gevoel wakker te maken en te houden bij hen die er ontvankelijk voor zijn.’

Ik voel me aangesproken.

Als ik bezig ben met filosofie, is dát het belangrijkste wat ik doe: gedreven door een intense verwondering over het bestaan van de wereld, ben ik mijn nieuwsgierigheid naar de waarheid aan het uitleven door haar filosofisch te analyseren. Als filosoof kies ik geen specifiek wetenschappelijk perspectief, zoals dat van de bioloog of de natuurkundige, maar probeer ik ieder onderwerp met een overkoepelend jargon te benaderen, een taal die iedereen begrijpt. Ik probeer het gevoel van verwondering bij mezelf en anderen wakker te maken.

Sabine Wassenberg schrijft filosofische (non)-fictieboeken voor alle doelgroepen. Bij Ten Have verscheen van haar ook *Veroordeeld*.

Een aanrader voor iedereen die midden in het gewone leven even stilstaat, zich verwondert en zich afvraagt: ben ik wel normaal?

– Wouter Kusters, auteur van *De filosofie van de waanzin*

Leven is een mysterie: je kunt er eindeloos facetten van blijven begrijpen en tegelijk verwonderd blijven. Sabine Wassenberg verkent dit: geleerd, eigenwijs, verstaanbaar. En aanstekelijk.

– Arjan Broers, pastor Dominicus Amsterdam

Een uitgestrekte sterrenhemel, een diepgaand filosofisch gesprek of zelfs een doodgewoon grassprietje, ze kunnen elk een gevoel van verwondering oproepen. Toch ontglippen zulke momenten ons in het dagelijks leven maar al te gemakkelijk.

Filosoof Sabine Wassenberg onderzoekt wat er gebeurt wanneer we het alledaagse met nieuwe ogen bekijken. Scherp inzoomen op het vanzelfsprekende en vervolgens weer uitzoomen brengt ons in een staat van verwondering. Door deze staat af te zetten tegen andere menselijke ervaringen als vervreemding en depressie, maar ook verliefdheid, magisch denken en ontzag, laat Wassenberg zien hoe verwondering ons denken opent en ons opnieuw verbindt met de wereld om ons heen.

In dit toegankelijke en persoonlijke boek nodigt ze ons uit om stil te staan bij wat we gewoonlijk voor vanzelfsprekend houden, en te ontdekken hoe bizar vreemd en wonderlijk het bestaan eigenlijk is.

www.uitgeverijtenhave.nl

9 789025 913687 >

NUR 730

 ten have